

VƏTƏN SƏNİ UNUTMAYACAQ, BİR GÜN BAĞRINA BASACAQDIR...

Ceyhun Hacıbəyli

Bu dəyərli fikirlərin müəllifi ömrünün 43 ilini mühacirətdə keçirmiş və qərrib ölkədə də ədəbiyyata qovuşaraq, orada dəfn edilmiş, azadlıq mücahidi, böyük ədib Ceyhun bəy Hacıbəylinin yaxın dostlarından biri, doktor Əziz Alpautdur. Ə.Alpaut Ceyhun bəyin vəfatı ilə bağlı "Mücahid" (yanvar-fevral 1963-cü il) adlı məcmuədə yazırdı: "... Nur içində yatasan, sevimli ağabəyimiz! Vətən səni unutmayacaq, bir gün bağrına basacaqdır".

Bəli, Əziz Alpautun uzaqqörənlikdə söylədiyi həmin gün gəldi. Yazıçı, publisist, tərcüməçi, diplomat, ictimai xadim, mədəniyyətimizin xaricdəki yorulmaz təbliğatçısı Ceyhun bəy Hacıbəyli uzun ayrılıqdan sonra, daim həsrətlə yaşadığı doğma vətəninə ədəbi irsində dönərək özünə həmişəlik məskən salmışdır.

Doğrudur, Ceyhun bəy sağlığında canından çox sevdiyi Azərbaycana qayıda bilmədi. Cismi də qürbətdə qaldı. Lakin onun zəngin irsi bu gün vətəndədir. Və xalqımız buna görə gözəl insan, böyük vətəndaş, əvəzsiz ziyalı Ramiz Abutalıbova minnətdardır. Məhz onun sayəsində Ceyhun bəyin arxivi Azərbaycana gətirilərək, tədqiqatçıların ixtiyarına verildi. Hazırda C.Hacıbəylinin irsinin bütöv bir qismi Salman Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində, 649 sayılı fondada mühafizə olunur.

Həqiqətən, vətən bu böyük şəxsiyyəti bağrına basmışdır. İndi

onun yubileyi vətəndə, ölkə başçısının sərəncamı ilə rəsmi surətdə qeyd olunur, əsərləri nəşr edilir və s.

Bu günlərdə çox hörmət bəslədiyim ziyalılarımızdan biri, C.Hacıbəylinin həyat və yaradıcılığının dəyərli tədqiqatçısı, tanınmış alim Abid Tahirli yenidən işıq üzünə görmüş iki kitabı – Ceyhun Hacıbəylinin "Bir il xəyallarda... və bütöv bir ömür" memuarını, eləcə də "Ceyhun Hacıbəyli. Seçilmiş əsərləri"ni mənə hədiyyə etdi. Hər iki kitab tükənməz sevgi ilə nəfis şəkildə hazırlanıb nəşr olunmuşdur. Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranış tarixində silinməz izlər qoymuş Ceyhun Hacıbəyli kimi şəxsiyyətlərin daha geniş təbliği baxımından bu nəşrlər olduqca əhəmiyyətlidir və 100 illiyə dəyərli ərməğandır.

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı kitabxanası seriyasından olan "Ceyhun Hacıbəyli. Seçilmiş əsərləri" Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən nəşr edilmişdir. Cildin baş redaktoru – akademik İsa Həbibbəyli, məsul redaktoru – filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nikpur Cabbarlı, tərtib edən, ön sözün və qeydlərin müəllifi – filologiya elmləri doktoru Abid Tahirlidir.

“ 367 səhifədən ibarət kitaba Ceyhun bəy Hacıbəylinin Parisdə müxtəlif illərdə qələmə aldığı və xarici mətbuatda dərc etdirdiyi hekayələri, sinopsisləri – “Müəzzinin lənəti”, “Baş tutmayan ziyarət”, “Stalinin öpüşü və ya staxanovçu Fatimə”, “Nejdanovun işi”; elmi araşdırmaları – “Qarabağın dialekt və folkloru (Qafqaz Azərbaycanı)”, XIX əsrin azərbaycanlı tarixçisi Abbasqulu ağa Bakıxanov”; publisistik yazıları – “Şamaxı məhkəməsi, yaxud bir xainin mükafatı”, “Əhməd Cavad faciəsi”, “SSRİ-də ziyalılar”, “İlk Azərbaycan operası necə yarandı”, “Bir il xəyallarda... və bütöv bir ömür” memuarı, eləcə də Ceyhun Hacıbəylinin 125 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 19 noyabr 2015-ci il tarixli sərəncamı və Abid Tahirlinin “Ceyhun Hacıbəylinin həyat və yaradıcılıq yoluna bir nəzər” adlı maraqlı ön sözü salınıb.

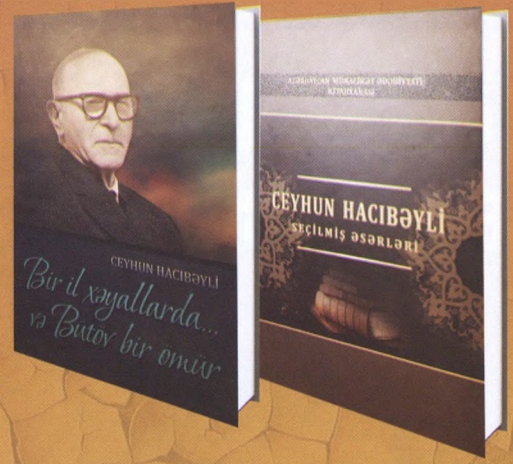
Kitabda çap olunan C.Hacıbəylinin “Şamaxı məhkəməsi, yaxud bir xainin mükafatı”, “Əhməd Cavad faciəsi” məqalələrindən başqa (onlar Azərbaycan türkcəsində qələmə alınmışdır – S.Q.), bütün yazıları fransız və rus dillərindən tərcümə edilmişdir. “Qarabağın dialekt və folkloru (Qafqaz Azərbaycanı)” əsərini filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Bayram Ağayev, “İlk Azərbaycan operası necə

yarandı" məqaləsini rus dilindən Oktaedr Qəbələli, digər yazıları isə Mirzəbəla Əmrəhov fransızcadan dilimizə çevirmişlər.

Ceyhun bəyin bütün yazıları, istər hekayə və sinopsisləri, istər publisistikası, istər elmi araşdırması, istərsə də memuarı ictimai-siyasi və ideoloji cəhətdən çox dəyərlidir və bu gün də aktualdır. C.Hacıbəyli qələmindən çıxan bütün əsərlər maraqla oxunur və düşündürür. Sanki tariximizi vərəqləyir, Azərbaycanın başına gətirilən müsibətləri görür, faciəli situasiyaların şahidi oluruq. Müəllif tərəfindən ürəkəğrısı ilə qələmə alınmış bu yazıları oxucu da həyəcanla mütaliə edir və həmin acınacaqlı illəri yaşayır.

Azərbaycan mədəniyyətinin, tarixinin inkişafı və təbliği sahəsində də Ceyhun bəy yorulmadan fəaliyyət göstərmişdir. Məsələn, hələ Bakıda yaşadığı illərdə böyük qardaşı, dahi bəstəkarımız Üzeyir bəy Hacıbəylinin bütün Şərq aləmində ilk operası olan, bu il yaranmasının 110 illiyini qeyd etdiyimiz "Leyli və Məcnun" əsərinin ərsəyə gəlməsində iştirak edib. Onu sonralar, Fransada yaşadığı illərdə fransızcaya çevirib. Parisdə Ü.Hacıbəylinin dünya şöhrətli "Arşın mal alan" operettasını firəng dilinə tərcümə edərək elə orada "Femina" teatrında tamaşaya qoyub. Mədəni irsimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz və s. mövzularda müxtəlif səpkili məqalələr yazıb.

C.Hacıbəylinin "İlk Azərbaycan operası necə yarandı" məqaləsi də Fransada qələmə alınıb. Bizim üçün çox önəmli olan bu məqalədə müəllif, qardaşı Üzeyir bəyin bu opera üzərində nə qədər gərgin çalışdığını dönə-dönə vurğulayır. Özünün də operadakı iştirakından bəhs edir. Əsərin yaranması, məşqlərin keçirilməsi, tamaşanın uğurlu alınması baxımından məqalədə maraqlı faktlarla rastlaşırıq. Lakin ahıl vaxtlarında, hafizəsinə arxalanaraq yazdığı üçün Ceyhun bəy burada bəzi unutqanlıqlara yol vermişdir. Məsələn, Məcnunun ilk ifaçısının adını Hüseynqulu yox, Məmməd Hüseyn Sarablı, Leylinin birinci ifaçısı Əbbürrəhim Fərəcovun (Əbdürrəhman Fərəcov) əvəzinə Əhməd Bədəlbəyli yazıb. Doğrudur, Əhməd bəy Ağdamski (Bədəlbəyli) operanın ikinci tamaşasından etibarən Leyli obrazını yaratmışdır. Amma Leylinin ilk ifaçısı deyil. Operanın ilk dirijoru kimi Üzeyir bəy Hacıbəyli göstərib. Halbuki, ilk tamaşada Üzeyir bəy orkestrdə birinci skripkanın partiyalarını çalırdı. Əsərdə ilk dəfə dirijor pultu arxasında böyük dramaturqumuz Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev durub. Sonrakı tamaşalarda isə Ü.Hacıbəyli özü orkestri idarə

etmişdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bu yazı Ceyhun bəyin qələmindən çıxdığı üçün çox qiymətlidir.

Böyük tədqiqatçının elmi araşdırması olan "Qarabağın dialekt və folkloru (Qafqaz Azərbaycanı)" əsəri də Qarabağın xalq yaradıcılığının tədqiqi və təbliği baxımından olduqca dəyərlidir. Bu əsəri Ceyhun bəy 1935-ci ildə Parisdə fransız dilində nəşr etdirmişdir. Araşdırma sözünü, giriş də daxil olmaqla otuz üç bölmədən ibarətdir: "Tap-baca", "Alliterasiya", "Qafiyəli xalq deyimləri", "Xalq məzhəkələri", "Uşaq kompozisiyaları", "Qafiyə oyunları", "Beşik nəğmələri", "Ağılar", "Yerli şəxsiyyətlər haqqında məzəli və ya bamazə lətifələr", "Ev heyvanlarının adları", "Ailə üzvləri və qohumlar", "Müraciət formaları", "Zarafatlar", "Oyunlara giriş", "Hekayətlərə giriş", "Arvadlar haqqında", "Mövsüm zarafatları", "Bir neçə şikəstə", "Bəyətilər", "Alqışlar", "Qarğışlar və xüsusilə qadınlar arasında işlənən pis niyyətli arzular", "Xüsusilə uşaqlara müraciətlə söylənən qarğışlar", "Yalvarışlar", "Hədə-qorxu", "And içmək, inandırmaq", "Oxşatmalar", "Tərifləmələr", "Xasiyyətlər", "Bir neçə səciyyəvi ifadə". C.Hacıbəylinin bu araşdırması Qarabağın dialekt və folklorunu mənimsəmək üçün çox dəyərli mənbədir. Azərbaycan xalq yaradıcılığının öyrənilməsində də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

C. Hacıbəylinin 235 səhifəlik "Bir il xeyallarda... və bütöv bir ömür" memuarı yorulmaz tədqiqatçı Abid Tahirinin "Xəyal və həqiqətlərin bədi-i-publisistik təcəssümü" sərlövhəli ön sözü ilə başlayır. Ədibin xatirələrini oxuyarkən müəllifin mühacirət həyatının nə qədər keşməkeşli, əzablı olduğu açıq-aydın görünür. Yuxularını ədəbi priyom kimi qələmə alan Ceyhun bəy əslində yaşadığı bütün bir ömrü vərəqləyir. O yazır: "... Özüm özümü inandırmağa çalışırdım ki, bu qəddar gerçəklik, sadəcə, bir xülyədir və mənim əsl həyatım yuxularda keçən həyatdır". Daha sonra qeyd edir: "Mənim üçün "yuxu kultu"nda (yuxuya pərəstiş) qənaətə gəldiyim daha bir izahat var: ailəmizdə yuxuların oynadığı rol çox önəmli idi. Hətta belə də demək olar ki, həyatımızın özü yuxulardan köçürülmüşdür.

1941-ci ildə, İkinci Dünya müharibəsində Ceyhun bəyin böyük oğlu, təyyarəçi Ceyhun (Ceyçik) faciəli şəkildə həlak olur. Bu itkidən həssas qəlbli ata ciddi sarsıntı keçirir. Ömrünün sonuna kimi oğlunun yoxluğu ilə barışa bilmir. O, "Bir il xeyallarda... və bütöv bir ömür" memuarını elə

Sağdan: Üzeyir, Ceyhun və Zülfüqar Hacıbəyililər. 1907-ci il

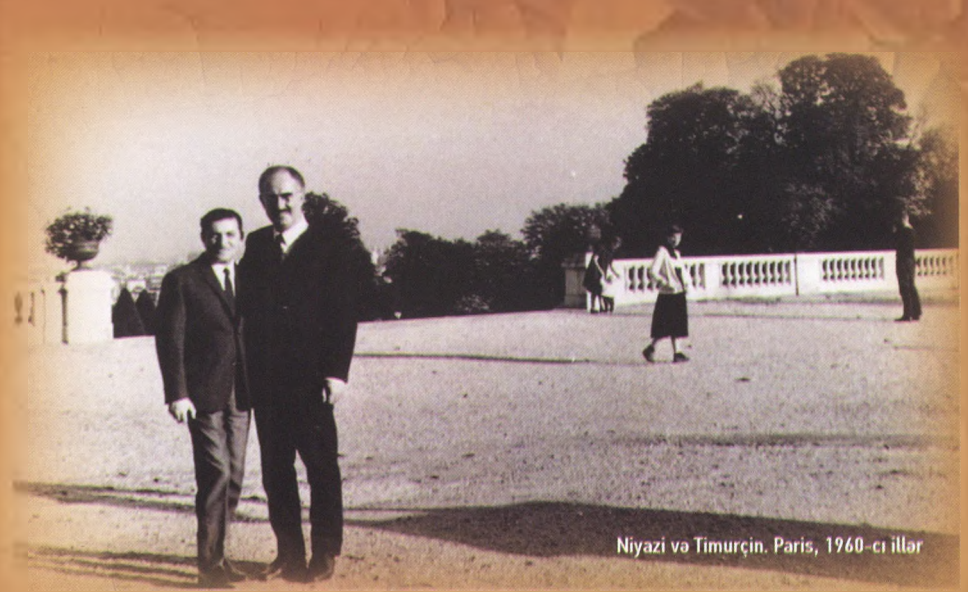
belə də başlayır: "Sonuncu Dünyaya müharibəsində taleyin vurduğu amansız zərbə beynimdə reallığı dumanlandırdığı səbəbindən, mən yuxuların ağışında daha sakit bir sığınacaq tapmağa çalışırdım".

Yadımdadır, Üzeyir bəyin baldızı oğlu, böyük sənətkarın şəxsi katibi, Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyinin yaradıcısı və direktoru olmuş Ramazan Xəlilov danışdı ki, 40-cı illərdə Fransadan Bakıya gələn bir xanım Ü.Hacıbəyliyə Ceyhun bəyin oğlu Ceyçikin itkisini çox pis keçirdiyini, özündə olmadığını, depressiyaya düşdüyünü söyləmişdi. Bu xəbər Üzeyir bəyə ikiqat dərd idi. Qayğıkeş insan olan Ü.Hacıbəyli gecə-gündüz Ceyhun bəyi düşünür və onu bu vəziyyətdən çıxarmağın yollarını axtarırdı. Lakin məsafənin uzaqlığı onu çıxılmaz vəziyyətə salmışdı. Əli qardaşına çatmırdı. Bu da onu çox üzürdü. Doğrudur, Ceyhun bəy Hacıbəyli kritik vəziyyətdən çıxdı. Lakin oğul itkisi onu ömrünün sonuna qədər müşayiət elədi.

Ceyhun bəy Hacıbəyli memuarında atasını, anasını, bacılarını, yaxınlarını xatırlayır. Anası və ortancıl qardaşı Üzeyir bəyi isə tez-tez yadına salır. Anası Şirinbəyim xanımın vəfatı xəbərini Polşada, dostlarından eşitdiyini yazır: "Məni 30 il gözləyəndən sonra, bu bədbəxt müharibə başlamazdan az əvvəl, 1939-cu ildə anam sönüdü". Böyük ədibin Bakıya gətirilən arxivindəki saralmış bir qəzet parçasına kövrəlmədən baxmaq mümkün deyil. Bu, anası Şirinbəyim Əliverdibəyli-Hacıbəylinin vəfatını bildirən elan və Üzeyir Hacıbəyliyə verilən başsağlıqlarıdır. Onun bir kənarında əski əlifba ilə "Kommunist", 6 may 1939-cu il yazılmışdır. İlk baxışda kiçik görünən bu qəzet parçası vətəninə, ailəsinə, doğmalarına uzun illər həsrət qalan oğula böyük bir itkidən xəbər verirdi. Ceyhun bəy nənəsinin (onlar analarına nənə deyər müraciət edərildər – S.Q.) ölüm xəbərini bildirən bu qəzet parçasını qürbətdə uzun illər ana həsrəti ilə qovrularaq saxlamışdı. Taleyin hökmünə bax ki, saralmış qəzet parçası illər sonra bu böyük şəxsiyyətin Fransadakı arxivindən bütün irsi ilə bərabər yenidən doğma məmləkətə dönüb vətəndə özünə əbədi ünvan tapdı.

Ceyhun bəy Hacıbəyli vəfatından iki il əvvəl memuarında yazırdı: "Ayrılığın qırx birinci ilini yaşayırsan. Sən onları bir daha görmədin və heç vaxt da görməyəcəksən: səninkilər – istər kişi, istər qadın – bir-bir yoxa çıxırlar...Və sən özün də..."

“C.Hacıbəylinin yaradıcılığı ilə tanış olarkən onun böyük qardaşı Üzeyir bəy kimi xalqına, millətinə, vətəninə bağlı, qorxmaz, cəsarətli, qürurlu, həssas, ölkəsinin müstəqilliyi, istiqlalı uğrunda daim çalışan və mübarizə aparan bir vətəndaş olduğunu görürük. Yazıları başdan-başına mübarizlik ruhundadır. O, azad Azərbaycan uğrunda var qüvvəsi ilə çalışmış bir mücahiddir. Yazıları ilə Cümhuriyyətimizi işğal edənlərə, qondarma so-

Niyazi və Timurçin. Paris, 1960-cı illər

sializm cəmiyyətinə qarşı vuruşur. Avropada tariximiz, ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz üçün çalışmaları, gördüyü mühüm işlər, apardığı təbliğat, göstərdiyi fəaliyyət, birliyə təşəbbüs yazılarında aydın şəkildə sezilməkdədir.

Hətta vəfatından üç gün əvvəl yaxın dostu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili işlər naziri olmuş Mustafə Vəkiləoğluna 19 oktyabr 1962-ci il tarixli məktubunda belə yazırdı: "Pək möhtərəm qardaşım, Mustafə bəy! Çox böyük təəssüflə elan etməliyəm ki, sizləri ziyarət etmək mənə mümkün olmayacaq. Qəlb xəstəliyinə mübtələ oldum, hətta ayaq üstə qalmaq mənə yasaqdır. Çox gözlədim, bir yaxşılıq hasil olmadı. Müalicə edirlər, lakin qəlb xəstə olduğundan təkrar nə yapa bilərlər ki? Krizlər olur, çox fəna haldayam. Bunu da söyləməliyəm ki, ilk əlamət temmuzun (iyul – S.Q.) 8-də Paris Bloku iclasında baş verdi. İndi hərdən bir həmin qəlb sıxıntısı təkrarlanır.

Çox-çox təəssüf! Hər halda siz görüşlərinizi keçirin və mühacirətin bir yerə toplanmasına səy edin, bu, mühümdür.

Əllərinizi sıxaraq, hamınıza dərin sevgilərimi izhar edirəm. Ceyhun".

Bu məktubu yazdıqdan üç gün sonra, 22 oktyabr 1962-ci ildə Ceyhun bəy 71 yaşında infarktdan Parisdə vəfat etmişdir.

Bildirmək istərdik ki, "Ceyhun Hacıbəyli. Seçilmiş əsərləri" kitabında Ceyhun bəyin vəfatı tarixi 2 oktyabr 1962-ci il kimi getmişdir. Görünür texniki səhvdir. Yaxşı olar ki, dəyərli kitablarda belə yanlışlıqlara yol verilməsin. Çünki gələcək nəsillər bunları təkrar edəcək və məxəz kimi də bu kitabları göstərəcəklər.

Lakin bununla yanaşı, xüsusi olaraq vurğulamalıyıq ki, haqqında söhbət açdığımız bu kitabların nəşri Ceyhun bəy Hacıbəylinin həyat və yaradıcılığının araşdırılmasında, tədqiqi və təbliğində mühüm addımlardan biridir. İnanırıq ki, bu sahədəki gərəkli və dəyərli fəaliyyət ardıcıl davam edəcək, böyük söz ustasının, qüdrətli qələm sahibinin irsinin xalqa çatdırılması uğurla həyata keçiriləcəkdir.

Səadət Qarabağlı,
Üzeyirbəyşünas